

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО КЛАСИЧЕСКИ И НОВИ ФИЛОЛОГИИ

Том 109

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF CLASSICAL AND MODERN PHILOLOGY

Volume 109

ПРОМЯНАТА НА ФОНЕМНИЯ КВАНТИТЕТ КАТО СПОСОБ ЗА ОБРАЗУВАНЕ НА РАЗШИРЕНИ ГЛАГОЛНИ ОСНОВИ В СЕМИТСКИТЕ ЕЗИЦИ

ВИКТОР ТОДОРОВ

Катедра „Арабистика и семитология“

Виктор Тодоров. ПРОМЯНАТА НА ФОНЕМНИЯ КВАНТИТЕТ КАТО СПОСОБ ЗА
ОБРАЗУВАНЕ НА РАЗШИРЕНИ ГЛАГОЛНИ ОСНОВИ В СЕМИТСКИТЕ ЕЗИЦИ

В материала се анализира удължаването на определени фонемни като способ за образуване на разширени глаголни основи в семитските езици, което се практикува в рамките на трансфиксалното глаголно словообразуване. Разглежданият способ предоставя една съществена разлика в сравнение с индоевропейското глаголно словообразуване, в добавка към противопоставянето афиксална глаголна деривация (индоевропейски езици) – трансфиксална глаголна деривация (семитски езици). В рамките на предложени анализ се разглеждат и отношенията между интензивните (възвратно-интензивните) и конативните (взаимно-конативните) глаголни основи в исторически план. Направената съпоставка сочи, че първоначално основите от конативен тип са представлявали варианти на основите от интензивен тип при определени глаголни класове – вариативност, която се явява реализация на общия фонетичен принцип за възможността за редуване на дълга съгласна и дълга гласна при определени позиции в семитските езици.

Ключови думи: семитски езици, словообразуване, производни глаголи.

This article analyzes the lengthening of certain phonemes as a method of forming derived verbal stems in Semitic, which is put into practice within the framework of transfixal verbal word-formation. The method examined here represents an essential difference in comparison to Indo-European verbal formation, in addition to the established contrast between affixal verbal derivation (Indo-European languages) and transfixal verbal derivation (Semitic languages). The analysis presented here also explores the relationships between intensive (reflexive-intensive) and conative (reciprocal-conative) verbal stems in terms of their history. The comparison made here indicates that the original stems of the conative type were variants of the intensive type in certain verbal classes – a variation which can be seen as a realization of the general phonemic principle of the possibility for alternating a long consonant and a long vowel in certain positions in Semitic.

Keywords: phoneme quantity, Semitic languages, derivation, derived verbs.

1.

Слообразуването в семитските езици притежава специфични черти, сред които най-съществената в съпоставка с индоевропейските езици е твърде ограничената употреба на чисто афиксалния словообразователен способ. И ако в рамките на именното словообразуване афиксалният способ е все пак застъпен, то при глаголното словообразуване той не присъства самостоятелно. За разлика от езиците от индоевропейското езиково семейство, където афиксалният метод се явява определящ при образуването на производните глаголи, в семитските езици тази функция се изпълнява от трансфикс, т.е. от съчетаването на прекъсната коренна с прекъсната афиксална морфема, при което двете морфемии се наслагват „решетъчно“ една върху друга. Ще използвам като пример прекъснатия корен *f-t-h* в арабския език, свързан най-общо със значението „отварям“ от който се образуват следните глаголни основи¹:

- проста перфективна глаголна основа, при която се използва прекъснатият афикс *-a-a-* (*fataḥ-* – *отварям*);
- проста императивно-юсивна глаголна основа, при която се използва прекъснатият афикс *-Ø-a-* (*-ftaḥ-*)²;
- интензивна перфективна глаголна основа, при която се използва прекъснатият афикс *-a-a-* при удвоена втора коренна съгласна (*fattaḥ-* – *отварям навсякъде*);
- интензивна императивно-юсивна глаголна основа, при която се използва прекъснатият афикс *-a-i-* при удвоена втора коренна съгласна (*fattiḥ-*);
- конативна перфективна глаголна основа, при която се използва прекъснатият афикс *-ā-a-* (*fātaḥ-* – *заговарям*);

¹ Баранов 1976: 579.

² От императивно-юсивната основа се образуват: императив (в дадения случай основна форма *iftaḥ*), юсив (*yafṭaḥ*), имперфектив (*yafṭaḥu*) и субюнктив (*yafṭaḥ a*).

– конативна императивно-юсивна глаголна основа, при която се използва прекъснатият афикс *-ā-i-* (*fātiḥ-*);

– възвратна перфективна глаголна основа, при която се използва прекъснатият афикс *-ta-a-* (*-fiataḥ-* – *откривам*);

– възвратна императивно-юсивна глаголна основа, при която се използва прекъснатият афикс *-ta-i-* (*-fiatiḥ-*);

– интензивно-възвратна глаголна основа, при която се използва прекъснатият афикс *ta-a-a-* при удвоена втора коренна съгласна (*tafattaḥ-* – *отварям се*);

– възвратно-пасивна перфективна глаголна основа, при която се използва прекъснатият афикс *-n-a-a-* (*-nfataḥ-* – *откривам се, бивам откриван*);

– възвратно-пасивна императивно-юсивна глаголна основа, при която се използва прекъснатият афикс *-n-a-i-* (*-nfatiḥ-*);

– каузативно-възвратна перфективна глаголна основа, при която се използва прекъснатият афикс *-sta-Ø-a-* (*-staftaḥ-* – *заночвам*);

– каузативно-възвратна императивно-юсивна глаголна основа, при която се използва прекъснатият афикс *-sta-Ø-i-* (*-staftiḥ-*).

За по-нагледно илюстриране на принципа на трансфиксалното словообразуване в семитологията се използват заложените като концепция в традиционната арабска граматика модели (*al-'awzān*), в които коренните съгласни се обозначават условно – в арабската граматика със съгласните *fā*, *ʿayn* и *lām*, т.е. посочените по-горе глаголни основи в такъв запис имат моделите:

– проста основа *fā[°]al-/f[°]al-*

– интензивна основа *fā^{cc}al-/fā^{cc}il-*

– конативна основа *fā[°]al-/fā[°]il-*

– възвратна основа *-ftā[°]al-/ftā[°]il-*

– интензивно-възвратна основа *tafā^{cc}al-*

– възвратно-пасивна основа *-nfā[°]al-/nfā[°]il-*

– каузативно-възвратна основа *-staf[°]al-/staf[°]il-*

За по-удобно тук вместо *f*, *ʿ* и *l* ще използваме съгласните *q*, *t*, *l*, подход, приет в семитоложките изследвания. Също така за удобство използваме означението на глаголните основи с латински букви (способ, практикуван в асириологията):

G – проста основа

D – интензивна основа

A – конативна основа

S – каузативна основа

T – възвратно-взаимна основа

N – възвратно-пасивна основа.

Съгласно тези означения изброените по-горе глаголни основи се явяват от типове съответно G, D, A, T, T+D, N и S+T.

2.

Това, че трансфиксалният метод е гръбнакът на семитското глаголно словообразуване, е безспорен факт. И все пак при едно по-внимателно вглеждане в неговата „всеобхватност“ се забелязват елементи, които не са чисто трансфиксални. Така например възвратно-интензивната (Т+D) основа в арабския език (модел *taqattal-*) реално се явява префиксално образувана от интензивната (D) основа *qattal-*. Тази констатация не важи, разбира се, за императивно-юсивните варианти на двете основи, където има промяна на гласната вътре в думата (интензивна основа *qattil-*, възвратно-интензивната основа *taqattal-*), но в рамките на перфектива тя е напълно приемлива. Друг един важен словообразователен способ в рамките на трансфиксалния, който е предмет на настоящия материал, е удължаването на дадена (съгласна или гласна) фонема като средство за образуване на разширени глаголни основи. Посоченото явление представлява интерес както само по себе си, така и поради факта, че то ни представя още една съществена отлика в сравнение с езиците от индоевропейското езиково семейство в допълнение към посоченото генерално противопоставяне по линия афиксация – трансфиксация.

Нека обърнем внимание на интензивните и конативните типове основи в арабския език. Тяхната конфигурация е следната:

	перфективна основа	императивно-юсивна основа
D	<i>qattal-</i>	<i>qattil</i>
A	<i>qātal-</i>	<i>qātil</i>
T+D	<i>ta-qattal-</i>	<i>ta-qattal</i>
T+A	<i>ta-qātal-</i>	<i>ta-qātil</i>

В своето пространно изследване на глаголното словообразуване в арабския език Самсарева (2001) разглежда глаголите тип D и A като инфиксални. В първия случай тя говори за инфикс, съставен от съгласна (полугласна), която съответства на втората фонема на трифонемния корен: „Инфиксът се свързва с произвеждаща основа, която представлява разширена основа на глагола с триконсонантен корен от първа порода с МФМ *fāʿala*, като заема позиция непосредствено след втората коренна съгласна, в резултат на което двете еднакви съгласни (полугласни) образуват гемината. Дериватите са с МФМ *fāʿala* и се разглеждат като глаголи от II порода, напр. *mazzaqa* „разкъсвам“, мотивиран от *mazaqa* „късам““ (Самсарева 2001: 102). Във втория случай (глаголи тип A) според нея присъства инфикс *-a-*: „...инфиксалната гласна се прибавя непосредствено след първата гласна на основата, която всъщност е и първият компонент на трансфикса, свързващ се с коренната морфема в мотивиращата дума. Двете кратки гласни се трансформират в дълга гласна *-ā-*. Глаголните деривати са с МФМ *fāʿala* и според утвърденото в арабистичната литература

схващане те се разглеждат като глаголи от III порода, например *kātaba* „пиша си (с някого)“ – от *kataba* „пиша“ (Самсарева 2001: 99).

Виждаме едно доста усложнено представяне на описаните деривационни процеси: най-напред имаме инфикс, който се уеднаквява с предхождащата го фонема; сетне двете фонемни се сливат и това дава удължена фонема. Наистина всеки един изследовател на семитските езици неизбежно потъва в тяхната усложнена морфология, но според нас в дадения случай нещата са далеч по-прости. В първия случай имаме чисто фонетично удължаване на втората коренна морфема, а във втория – също такова удължаване на гласната *-a-*. Подобни удължавания могат да се извършват съвсем естествено и не е необходимо те да са резултат от инфикация. Следователно имаме пълното право да говорим за словообразуване посредством промяна на фонемния квантитет.

3.

Каква степен на архаичност притежава методът на словообразуване посредством промяна на фонемния квантитет и до каква степен можем да предположим наличието на основите тип D и A в прасемитския език? Данните от граматиките на семитските езици показват следното:

A) Първата от посочените разширени основи (D) е разпространена във всички класически семитски езици и без всякакво съмнение може да бъде реконструирана в прасемитския език. Нещо повече, тя може да бъде изведена и на още по-архаичното ниво на общия афроазиатски език-основа. Като нейно главно значение се посочва изразяването на по-голяма интензивност на даденото действие, макар че впоследствие тя започва да изпълнява също така каузативни функции, етимологично изразявани чрез основата S. Напълно понятно и естествено е да се изрази повишен интензитет на съдържанието чрез повишаване на интензитета на звуковата му форма.

Разглежданото явление има пряка връзка с езиковата редупликация, при която също имаме повишена интензивност в количествен или качествен аспект, изразявана чрез пълни или частични повторения. В рамките на афроазиатските езици (в частност в чадската, кушитската и омотската група) редупликацията е съществена част от езиковата нормативност. Тя се свързва с изразяване на интензивност както в количествен, така и в качествен аспект. В първия случай чрез редупликация се образуват форми за множествено число. Редупликацията може да бъде пълна (хауса *dangi* – *роднина*, мн. ч. *dange dange*) или частична (хауса *bara* – *слуга*, мн. ч. *barara*, кафа *bākō* – *кокошка*, мн. ч. *bākīkō*, сомали *dib* – *мазило*, мн. ч. *dibab*). Във втория случай, при изразяване на интензивност в качествен аспект, редупликацията се явява първоизточник на анализирувания метод на промяна на значението чрез промяна на фонемния квантитет. Доказателство за това е езикът хауса, където интензивните форми не се отделят в специална порода, а могат да бъдат образувани от разнородни по своя словообразователен характер глаголи с помощта на редупликация: *kama*

(ловя) – *kakkata* (излавям), *ci* (ям) – *ciɲe* (изпояждам – форма за „пълнота на действието“) – *ciɲiɲe* („много изпояждам“)³. Редупликацията се използва за образуване на интензивни глаголи и в кушитските езици: агау *ar* (събирам) – *arar* (жъна), сомали *fur* (отварям) – *furfur* (отварям много), *rōr* (тичам) – *rōror* (търча напосоки) и т.н.⁴

Съществува един междинен феномен между редупликацията и фонемното удължаване – това са т. нар. „удвоени“ глаголи, при които в едни форми се използва частична редупликация, а в други – удължаване на съгласната. Ще приведа пример отново от арабския език с глагола *marra* (минавам). Неговото спрежение се определя от следното правило: ако след основата присъства гласна, то тя се произнася със „удвоена“ (удължена)⁵ съгласна. В противен случай се произнасят „разделени“ коренни съгласни (т.е. налице е редупликация):

императив:

	единствено число	двойствено число	множествено число
м. р.	<i>murr-a/u-mrur</i>	<i>murr-ā</i>	<i>murr-ū</i>
ж. р.	<i>murr-ī</i>	<i>murr-ā</i>	<i>u-mrur-na</i>

перфектив:

	единствено число	двойствено число	множествено число
1 л.	<i>marar-tu</i>	-	<i>marar-nā</i>
2 л., м. р.	<i>marar-ta</i>	<i>marar-tumā</i>	<i>marar-tum</i>
2 л., ж. р.	<i>marar-ti</i>	<i>marar-tumā</i>	<i>marar-tunna</i>
3 л., м. р.	<i>marr-a</i>	<i>marr-ā</i>	<i>marr-ū</i>
3 л., ж. р.	<i>marr-at</i>	<i>marr-at-ā</i>	<i>marar-na</i>

Друг показателен пример за прехода от редупликация към фонемно удължаване дават някои четирисъгласни глаголи, образувани чрез редупликация на двуконсонантно коренно ядро, които имат същото значение както „удвоените“ глаголи, образувани от съответното коренно ядро (например в арабски *taqtaqa*, *taqqa* – хлопам).

Можем да обобщим, че основите тип D са оформени на късния етап от развитието на праафроазиатския език на базата на разпространената в него редупликация, откъдето те са наследени в прасемитския език.

Тук логично следва въпросът какви по-конкретно основи, съдържащи удължена съгласна, могат да бъдат реконструирани в прасемитския език. Най-много на брой такива основи притежава класическият етиопски език:

³ Щеглов 1970: 25.

⁴ Кастелино 1962: 212.

⁵ По традиция удължената съгласна се регистрира чрез повторно изписване.

	перфективна основа	императивна основа	юсивно- субжунктивна основа	имперфективна основа
D	<i>qattal-</i>	<i>qattel</i>	<i>-qattel</i>	<i>-qēttel</i>
S + D	<i>aqattal-</i>	<i>aqattel</i>	<i>-āqattel</i>	<i>-āqēttel</i>
T+D	<i>taqattal-</i>	<i>taqattel</i>	<i>-tqattel</i>	<i>-tqēttal</i>
S+T+D	<i>astaqattal-</i>	<i>astaqattel</i>	<i>-āstaqattel</i>	<i>-āstaqēttel</i>

В древноеврейския и арамейския език присъстват основи тип D и T+D.

Древноеврейски език:

	перфективна основа	императивно-юсивна основа
D	<i>qittēl</i>	<i>qattēl</i>
T + D	<i>hitqattēl</i>	<i>-tqattēl</i>

Формата *hitqattēl* би могла да се разглежда като каузативно-възвратно-интензивна (S+T+D) < **šitqattal-*, но тази трактовка е неубедителна по две причини: първо, да се запази не породата S+T, както в повечето други семитски езици, а много по-рядко използваният нейн интензивен вариант, изглежда странно. Второ, префиксалната *h-* присъства и в породата N (императив *hiqqātēl* < **hinqātēl*), където липсват всякакви основания тя да бъде извеждана от древния каузативен префикс **š-*. Изводът е, че появата на префиксалната *h-* и в двата случая (N и T+D) е вторична и се дължи на аналогия с каузатива *haqtēl*, където тя реално наследява старата съгласна **š-*.

Арамейски език:

	перфективна основа	императивно-юсивна основа
D	<i>qattel</i>	<i>qattel</i>
T + D	<i>(h)itqattal</i>	<i>-tqattal</i>

По-особен случай представлява академският език. Базовата парадигма тук също включва основи тип D и T+D:

	стативна основа	императивно-юсивна основа	имперфективна основа
D	<i>qattul</i> ⁶	<i>qattil</i>	<i>-qattal</i>
T+D	<i>qu-ta-ttul</i>	<i>qu-ta-ttil/-q-ta-ttil</i>	<i>-q-ta-ttal</i>

Наред с това присъства вариант на имперфектива S+T по модела *'uš-ta-qattal*, който удовлетворява схемата S+T+D. Освен това Дяконов (1967: 294) привежда и някои глаголи, които удовлетворяват схемата S+D:

⁶ Във вавилонския диалект *quttul*.

ušharrir – притихна
ušparriš – пусна да лети.

Има също така доводи основата S+D да се предполага в южноарабския език (Бауер 1996: 83), където можем да допуснем следната реконструкция:

	перфективна основа	императивно-юсивна основа
D	*qattal-	*qattil
S + D	*sa-qattal-/ *ha-qattalʾ-	*sa-qattil-/ *ha-qattil-/ *sqattil-/ *hqattil
T+D	*taqattal-	*taqattal-/ *tqattal
S+T+D	*satqattal-	*satqattil-/ *staqattil-

Дяконов (1967: 346) реконструира в угаритския език порода S+T+D, аналогична на академската *ʾuš-ta-qattal* – **yaštaḥawwi-y-u* (графически **yšthwy*). Тази реконструкция обаче не е безспорна – възможно е и четене **yaštaḥwi-y-u*, т.е. без удвояване на втората коренна полугласна.

Направените наблюдения потвърждават категорично наличието на основни тип D и T+D в прасемитския език. Тези основи присъстват системно във всички древни семитски езици. Що се отнася до S+D и S+T+D, то тяхната реконструкция е по-спорна, но все пак съществуват податки за тяхното наличие, които ни предоставят основание да ги реконструираме в прасемитския език с уговорката, че не са били сред най-употребяваните.

Следователно реконструкцията на интензивните, възвратно-интензивните и каузативно-възвратно-интензивните глаголни основи в прасемитския език може да бъде представена в следния вид:

	стативна основа	императивно-юсивна основа	имперфективна основа
D	*qattal	*qattil	*-qattal
S + D	* <u>sa</u> -qattal	* <u>sa</u> -qattil/ * <u>sq</u> attil	*- <u>sq</u> attal
T+D	* <u>ta</u> -qattal	* <u>ta</u> -qattil/ * <u>tq</u> attil	*- <u>tq</u> attal
S+T+D	* <u>sa-t</u> -qattal	* <u>sa-t</u> -qattil/ * <u>staq</u> attil	*- <u>staq</u> attal

По отношение на по-нататъшното развитие на така реконструираната парадигма могат да се направят следните бележки:

– академски език. Прехвърлянето на форманта *-ta-* в инфиксална позиция в академския език (*qutattul*, *qutattill*-*qtattil*, *-qtattal*) следва да се отчита като вторично, доколкото подобна метатеза не се наблюдава в породата T+D в другите семитски езици.

В академския език се запазва разликата между имперфективната и императивно-юсивна основа в породата T+D, базирана на различие в типове

⁷ Формите с префиксална *h-* са характерни за сабейския диалект.

(следващи втората коренна съгласна) гласни – имперфективна основа *-a-*, императивно-юсивна основа *-i-*. Промяната на типовата гласна от *-a-* в *-u-* в стативните основи може да бъде обяснена чрез приравняването на тези основи към съответните инфинитиви (изравняването на формите на стативните причастия и инфинитивите е характерна черта на академския език). Етимологично инфинитивът на порода D има модела *qattāl-* („усилена“ форма на стативното причастие *qattal-*). Имената, образувани по този модел обаче, започват да функционират като имена не за действие, а за деятел. Това създава нуждата от друг модел, по който да бъде образуван инфинитивът, и като такъв се използва *qattul*. Тази форма се въвежда по силата на симетрията на типовите гласни: императивно-юсивна основа *qattil*, имперфективна основа *-qattal*, инфинитив *qattul*. Такъв тип инфинитив D демонстрират и най-старите писменни данни от еблаитския език. Успоредно се образува и възвратният вариант **taqattul* (порода T+D). С изравняването на формите на инфинитива и стативното причастие последното също добива вида D *qattul*, T+D **taqattul* > **qatattul* > *qutattul*.

– класически арабски език. В породата T+D перфективната основа измества императивно-юсивната и двете основи се изравняват във вида *taqattal*.

– древноеврейски език. Тук протича изравняване на перфективната и императивно-юсивната основа в породата T+D и в породата D – както *qittēl*, така и *qattēl* се явяват наследници на старата форма **qattil*, а *(h)itqattēl* – наследник на старата форма **-tqattil*. Но механизмът на това изравняване е противоположен на този в арабския език – императивно-юсивната основа измества перфективната.

– арамейски език. Отново наблюдаваме изравняване на перфективната и императивно-юсивната основа както в породата T+D, така и в породата D. В породата D надделява императивно-юсивната основа (**qattil* > *qattel*). В породата T+D ситуацията е по-особена – на практика тук също се реализира императивно-юсивната основа, но с типова гласна *-a-*, характерна за перфективната основа.

– класически етиопски език. Макар съгласно направените тук предположения класическият етиопски език да наследява основите тип D в най-пълна степен, в парадигматично отношение той се отдалечава най-силно от прасемитския език.

Съхранени са архаичните перфективни основи. В породите D и T+D императивните и юсивно-субжунктивните основи наследяват старите императивно-юсивни основи, с изравняване в породата T+D, аналогично на това в арабския език (*taqattal* вместо етимологичското **taqattil*, под влияние на перфективната основа). Сходството с арабския език ни дава основания да реконструираме императивно-юсивна основа тип T+D с типова гласна *-a-* и в южноарабския език, т.е. да считаме явлението за обща черта на южносемитските езици.

В породите S+D и S+T+D юсивно-субжунктивните основи представляват модифициран вариант на старите императивно-юсивни основи, който съдържа етимологично удължена гласна *-a-* от глаголният префикс. Тази гласна се появява по аналогия с префисалните форми на базовия каузатив (S) – 3 л., м. р., ед. ч. **yi-ha-qil* > **yi-'aqtil* > *yāqtil*.

Що се отнася до имперфектива, то той представлява новообразуване, в което следхождащата първата коренна съгласна гласна *-a-* от юсивно-субжунктивните основи е заменена с *-ē-*. Най-вероятната причина за тази промяна е съвпадането на формите на юсив-субжунктива и имперфектива на един предходен етап. Впоследствие вторично се изработва нова форма на имперфектива.

Б) Основата А е системно застъпена в арабския и класическия етиопски език. Гранде (1963: 124) определя базовите изразявани от нея значения в арабския език като:

– насоченост на действието към определено лице (напр. *ḥāšana* – *отнасям се грубо с някого*)

– конативност (целено значение) – стремеж за постигане на определена цел чрез даденото действие (напр. *ḥāda'a* – *старая се да лъжа*).

В своето изследване на класическия етиопски език Старинин определя основата А като семимутуална (полувзаимна), изтъквайки, че тя предполага „потенциално взаимодействие“ (Старинин 1967: 79). В такъв смисъл е и трактовката на Райт относно „идеята за реципрочност“ (Райт 1859: 32), заложена в модела *qāṭala*. Предпочитаме термина на Гранде „конативна“ основа, с аргумента на автора, че макар в посоченото действие да участват две лица, второто от тях се мисли като негов обект (Гранде 1963: 70), т.е. възможността то да отвърща със същото или друго действие е чисто хипотетична и не се експлицира от дадения глагол. За да се изрази взаимност, е необходимо да се използва породата T+A: арабски *‘āwana* – *помагам*, *ta‘āwana* – *сътруднича си*.

Освен базовата А в класическия етиопски език са налице следните основи от анализирания тип:

	перфективна основа	императивна основа	юсивно- субжунктивна основа	имперфективна основа
<i>A</i>	<i>qāṭal-</i>	<i>qāṭel</i>	<i>-qāṭel</i>	<i>-qāṭtel</i>
<i>S+A</i>	<i>aqāṭal-</i>	<i>aqāṭel</i>	<i>-āqāṭel</i>	<i>-āqāṭtel</i>
<i>T+A</i>	<i>taqāṭal-</i>	<i>taqāṭal</i>	<i>-taqāṭal</i>	<i>-taqāṭtal</i>
<i>S+T+A</i>	<i>astaqāṭal-</i>	<i>astaqāṭel</i>	<i>-āstaqāṭel</i>	<i>-āstaqāṭtel</i>

От казаното до момента става ясно, че интензивната и конативната основа се разграничават в семантичен план. Анализът на историческо развитие на семитския глагол обаче свидетелства за това, че тази специфика е вторична:

всъщност, исторически погледнато, основата А е вариант на основата D. Особено ценен материал за този извод предоставят спреженията на глаголите с втора коренна полугласна (по традиционната арабска терминология „кухи“), както и споменатите вече „удвоени“ (геминирани) глаголи.

а) В академичния език основа тип А отсъства. В спреженията на глаголите с втора коренна полугласна в породите тип D тази полугласна или се заменя с -ʾ- (асирийски диалект), или липсва изцяло, като за сметка на това типовата гласна се удължава (вавилонски диалект):

корен *kwn* – *бивам постоянен*

асирийски диалект

	стативна основа	императивно-юсивна основа	имперфективна основа
D	<i>kaʾun</i>	<i>kaʾin</i>	<i>-kaʾan</i>
T+D	<i>ku-ta-ʾun</i>	<i>kuta-ʾin/-k-ta-ʾin</i>	<i>-k-ta-ʾan</i>

вавилонски диалект

	стативна основа	императивно-юсивна основа	имперфективна основа
D	<i>kūn/kunn-</i>	<i>kīn/-kinn-</i>	<i>-kān/-kann-</i>
T+D	<i>kutūn/kutunn-</i>	<i>kutīn/-ktinn-</i>	<i>-ktān/-ktann-</i>

Формите във вавилонския диалект демонстрират нещо изключително важно за нашия анализ: в тях се появява ту дълга гласна, ту дълга съгласна, т.е. те на практика могат да функционират било като „кухи“, било „удвоени“. Тази особеност характеризира спрежението на кухия глагол поначало. По правило формите с дълга съгласна се използват при наличие на гласно окончание: *u-kīn* – *устроих*, но мн. ч. *u-kinn-ū* – *устроиха* (в стативните форми употребата на двата варианта не се подчинява на строги правила).

б) Отсъствието на основа тип А се постулира и по отношение на древноеврейския език, където обаче глаголните класове „кухи“ и „удвоени“ глаголи образуват интезивната си порода по модела на конативната такава:

– глагол с втора коренна полугласна:

корен *qwm* – *ставам*

	перфективна основа	императивно-юсивна основа
D	<i>qōmēm</i>	<i>qōmēm</i>
T+D	<i>hitqōmēm</i>	<i>-tqōmēm</i>

– глагол с еднаква втора и трета коренна съгласна:

корен *sbb* – *обръщам се*

	перфективна основа	императивно-юсивна основа
D	<i>sōḥēḥ</i>	<i>sōḥēḥ</i>
T + D	<i>histōḥēḥ</i>	<i>-stōḥēḥ</i>

Важно е да се отбележи, че в първия случай производната основа съдържа на практика корен *qmm*, а не *qwm*, т.е. и в двата случая глаголт се спряга като „удвоен“, при което е удължена обаче не съгласната, а предхождащата я гласна.

Същата ситуация присъства и в угаритския език и може да бъде предположена за древните ханаански езици като цяло.

Анализираното явление демонстрира един твърде древен механизъм при формирането на семитските глаголи, при който се редуват употребите на дълга гласна или дълга съгласна. Вече регистрирахме проявата на този механизъм при „кухите“ глаголи във вавилонския диалект на акадския език, а освен това той може да бъде проследен и при глаголите с основи тип D и T+D с втора коренна „неудвояема“ съгласна – *ḥ*, *h*, *°* или *r* в древноеврейския език:

корен *brk* – *благославям*

	перфективна основа	императивно-юсивна основа
D	<i>bērēk</i> вместо <i>birrēk</i>	<i>bōrēk</i> < * <i>bārik</i> -, в.м. <i>barrēk</i> -
T + D	<i>hitbōrēk</i> < * <i>hitbārik</i> - в.м. <i>hitbarrēk</i>	<i>-tbōrēk</i> < в.м. <i>-tbarrēk</i>

Всички тези наблюдения ни навеждат на следната схема на развитие на анализираните разширени глаголни основи в прасемитския език:

Първоначално основа тип A е отсъствала. От глаголните корени, съдържащи втора коренна полугласна, интензивните породи в прасемитския език са били образувани чрез удължаване на гласната между първата и втората коренна съгласна по следната схема:

	стативна основа	императивно-юсивна основа	имперфективна основа
D	* <i>qām</i>	* <i>qīm</i>	*- <i>qām</i>
S+D	* <i>saqām</i>	* <i>saqīm</i> /*- <i>sqīm</i>	*- <i>sqām</i>
T+D	* <i>taqām</i>	* <i>taqīm</i> /*- <i>tqīm</i>	*- <i>tqām</i>
S+T+D	* <i>satqām</i>	* <i>satqīm</i> /*- <i>staqīm</i>	*- <i>staqām</i>

Съгласно изложената хипотеза неинтензивните корелати при глаголите с втора коренна полугласна – T, S и S+T, както и глаголите с проста основа (G) са съдържали кратка гласна:

„силен“ глагол:

	стативна основа	императивно-юсивна основа	имперфективна основа
G	<i>*qatal/*qatil/*qatul</i>	<i>*qtul/*qtil/*qtal</i>	<i>*-qat(t)al/*-qat(t)il/*-qat(t)ul</i>
S	<i>*<u>s</u>aqtal</i>	<i>*<u>s</u>aqtil</i>	<i>*<u>s</u>aqtal</i>
T	<i>*taqtal > *qat-t-tal</i>	<i>*taqtil > *qa-t-til/*-q-ta-til</i>	<i>*-taqtal > *-q-ta-tal/</i>
S+T	<i>*<u>s</u>ataqtal</i>	<i>*<u>s</u>ataqtil/*-<u>s</u>taqtil</i>	<i>/*-<u>s</u>taqtal</i>

„кух“ глагол:

	стативна основа	императивно-юсивна основа	имперфективна основа
G	<i>*qam</i>	<i>*qum</i>	<i>*-qam</i>
S	<i>*<u>s</u>aqam</i>	<i>*<u>s</u>aqim/*-<u>s</u>qim</i>	<i>*-<u>s</u>qam</i>
T	<i>*taqam > *qatam</i>	<i>*-qtim</i>	<i>*-qtam</i>
S+T	<i>*<u>s</u>atqam</i>	<i>*<u>s</u>atqim/*-<u>s</u>taqim</i>	<i>/*-<u>s</u>taqam</i>

На един по-късен етап, настъпил след отделянето на акадекия език, при този тип глаголи започва да важи фонетично правило, съгласно което в отворена сричка гласната, която замества втората коренна съгласна, се удължава. По този начин се „имитира“ трисъгласие при „кухите“ глаголи, т.е. прави се някакъв, макар и непоследователен опит те да бъдат подведени под доминиращата трисъгласна схема. На този етап вече бившите стативни причастия функционират като основи в рамките на т.нар. нов перфектив⁸.

По този начин се стига до изравняване на интензивните и неинтензивните перфективни основи:

G = D **qām-*
S = S+D **saqām-*
T = T+D **taqām-*
S+T = S+T+D **satqām-*

Посоченото изравняване се преодолява чрез редупликация на последната коренна съгласна в интензивните породи, което дава основа тип А. Методът се използва симетрично при императивно-юсивната и имперфективната основа:

	перфективна основа	императивно-юсивна основа	имперфективна основа
D	<i>*qāmam-</i>	<i>*qāmim</i>	<i>*-qāmam</i>
T+D	<i>*taqāmam-</i>	<i>*taqāmim/*-tqāmim</i>	<i>*-tqāmam</i>
S+D	<i>*<u>s</u>aqāmam-</i>	<i>*<u>s</u>aqāmim/*-sqāmim</i>	<i>*-sqāmam</i>
S+T+D	<i>*<u>s</u>atqāmam-</i>	<i>*<u>s</u>atqāmim/*-<u>s</u>taqāmim</i>	<i>*-<u>s</u>taqāmam</i>

⁸ Относно развитието на глаголните парадигми в семитските езици и промените в тяхната семантика вж. Дяконов 1967, Тодоров 2007.

От тук нататък новата разширена основа получава различно развитие в диалектите на прасемитския език.

– в диалектите, от които впоследствие се оформят южносемитските езици, спрежението на „кухите“ глаголи в интензивните основи се приравнява към спрежението на „удвоените“ глаголи, т.е. на практика те започват да се държат като „силни“. Този механизъм впрочем присъства при някои глаголи и на предходния етап (срв. акад. инф. *niwwurum* – *осветявам*), но има ограничена употреба. Формите с дълга гласна *-ā-* образуват нови, самостоятелни породи, по които могат да се образуват производни глаголи от всякакъв корен.

Посочените процеси могат да бъдат илюстрирани с примерна реконструкция на новите варианти на „кухите“ глаголи в южноарабския език:

	перфективна основа	императивно-юсивна основа
<i>D</i>	* <i>qawwam-</i>	* <i>qawwim</i>
<i>A</i>	* <i>qāwam-</i>	* <i>qāwim</i>
<i>S+D</i>	* <i>saqawwam-/*haqawwam-</i>	* <i>saqawwim/*sqawwim</i> /* <i>haqawwim/*hqawwim</i>
<i>S+A</i>	* <i>saqāwam/*haqāwam-</i>	* <i>saqāwim/*sqāwim</i> /* <i>haqāwim/*hqāwim</i>
<i>T+D</i>	* <i>tagawwam-</i>	* <i>tagawwam/*tqawwam</i>
<i>T+A</i>	* <i>tagāwam-</i>	* <i>tagāwam/*tqāwam</i>
<i>S+T+D</i>	* <i>satqawwam-</i>	* <i>satqawwim/*staqawwim</i>
<i>S+T+A</i>	* <i>satqāwam-</i>	* <i>satqāwim/*staqāwim</i>

Все пак е нужно да се отбележи, че нововъзникналите основи тип А продължават да имат идентична структура и сходна семантика с основите тип D, нагледно свидетелство за което е сливането на двата типа в обща интензивно-конативна основа в езика мехри, произведен на южноарабския език. И в арабския, и в класическия етиопски език имаме уеднаквяване на типовите гласни в породата T+A във вида *-a-*, напълно аналогично на случая с породата T+D, поради което реконструираме такова изравняване и в южноарабския език.

Посочената конфигурация се запазва в класическия етиопски език, където обаче в съгласие с новите правила за образуването на имперфектива втората коренна съгласна се удължава (3 л., ед. ч., м. р. А *yeqāttel*, S+A *yāqāttel* и т.н.). Въпросното удължаване се извършва по аналогия с имперфективната форма на глагола с проста основа (напр. *yenagger* – *говори*).

В арабския език каузативно-интензивните и каузативно-конативните глаголи отпадат. Трудно е да се каже дали това е плод на неговото вътрешно развитие, или на влияние от съседните северноцентрални семитски езици.

– в северносемитските езици при „кухите“ глаголи се запазва изходното положение, при което основите тип А са просто вариант на основите тип D⁹. Тук протича точно обратният процес – не „кухите“ глаголи се уподобяват на „удвоените“, а „удвоените“ глаголи се уподобяват на „кухите“:

	перфективна основа	императивно-юсивна основа
D	* <i>sābab-</i> BM. * <i>sabbab-</i>	* <i>sābib</i> BM. * <i>sabbib-</i>
T+D	* <i>tasābab-</i> BM. * <i>tasabbab-</i>	* <i>tasābib</i> /* <i>-tsābib</i> BM. * <i>tasabbib</i> /* <i>-tsabbib</i>
S+D	* <i>šasābab-</i> BM. * <i>šasabbab-</i>	* <i>šasābib</i> /* <i>-šsābib</i> BM. * <i>šasabbib</i> /* <i>-šsabbib</i>
S+D+T	* <i>satsābab-</i> BM. * <i>satsabbab-</i>	* <i>satsābib</i> /* <i>-štasābib</i> BM. * <i>satsabbib</i> /* <i>-štasabbib</i>

Впоследствие употребата на каузативно-интензивни основи отпада. В съвременния новоасирийски арамейски език отпада и основата T+D, а при базовия интензив D се губи удължаването на втората коренна съгласна, като по този начин той съвпада с основната порода G и е разграничим само в някои случаи – при „кухите“ глаголи, където в интензива се съхраняват полугласните *w* и *y*, и при глаголите с втора коренна съгласна *b* или *k*, където в интензива липсва характерната за основната порода спираантизация *b > v*, *k > ħ* (например G *zāvin* – купувам, D *zābin* < **zabbin* – продавам¹⁰).

4.

Преходните по характер основи тип D и A притежават в арабския език пасивни варианти. Такива варианти притежава и основата D в древноеврейския език, а също и основата D в класическия арамейски език, но само в перфектива. Доколкото тези варианти се образуват еднотипно в трите езика, те могат да се изведат от общ прототип, т.е. възникването на пасива следва да се отнесе към късния прасемитски език след отделянето на акадския диалект¹¹. Образоването на пасивните форми следва общото правило, което се реализира и при глагола с проста основа: перфективните основи се конструират с типова гласна *-i-*, като предходните гласни се променят в *-u-*, а юсивните основи¹² се конструират с типова гласна *-a-*:

⁹ В сирийския арамейски интензивният тип основи при глаголите с втора коренна полугласна се образува по южносемитския модел, но това е по-късно явление, незасвидетелствано в класическия арамейски език. Възможно е в случая да става дума за влияние от арабския език.

¹⁰ Церетели 1964: 51.

¹¹ По-подробно за механизма на поява на формите за страдателен залог у Тодоров 2007.

¹² Императивът няма пасивни форми.

„силен“ глагол:

	перфективна основа	юсивна основа
<i>D</i>	* <i>quttil-</i>	*- <i>qatāl</i>
<i>S+D</i>	* <i>suquttil-</i>	*- <i>sqatāl</i>

„кух“ глагол:

	перфективна основа	юсивна основа
<i>D(=A)</i>	* <i>qūmim-</i>	*- <i>qāmam</i>
<i>S+D</i>	* <i>suqūmim-</i>	*- <i>sqāmam</i>

В древноеврейския и финикийския език настъпва уеднаквяване на перфективната и юсивната основа във вида *quttal* (финикийски *quttōl*). По същия начин звучи и пасивната основа *D* в класическия арамейски език, вероятно под влияние на древноеврейския език (в съответствие с пасива на глагола с проста основа *qatīl* < **qutīl-*, пасивът в интензивната основа би трябвало да звучи **qutīl*).

При глаголите с втора коренна „неудвояема“ съгласна в древноеврейския език важи посоченото правило за компенсаторно удължаване на предходната гласна, т.е. те се спрягат както „кухите“ и „удвоените“ глаголи (*D=A*), напр. *yā-bōrak* < **yū-bārak* – да бъде благословен.

Най-широко разпространение пасивът има в арабския език, където той става регулярна форма и на теория би могъл да бъде образуван от всеки един глагол. Това важи и за възвратната по характер порода *T+D* (например *tuwuffiya* – умирам, от *tawaffā* – получавам изцяло, в пълнота), както и за взаимната по характер порода *T+A* (например *tibūdila* – бивам разменен, от *tabādala* – разменям си). Ситуацията в южноарабския език е неясна. В сирийския арамейски и класическия етиопски език пасивните форми отпадат.

5.

Накрая следва да споменем, че в семитските езици присъстват и разширени основи, в които „удвоената“ съгласна е трета или четвърта в корена. Тук също се наблюдава подход, при който се комбинират редупликация и фонемно удължаване. В арабския език това са:

– така наречената порода номер IX на глагола с трифонемна основа перфективна основа *-qtall/-qtalal-*, императивно-юсивна основа *-qtall/-qtalil-* със значение „наличие или придобиване на цвят или недостатък“¹³, например *iḥḍarra* – зеленея, позеленявам, *iʿwarra* – бивам/ставам едноок.

– така наречената порода номер XI на глагола с трифонемна основа перфективна основа *-qtāll/-qtālal-*, императивно-юсивна основа *-qtāll/-qtālil-* със същото значение, но в малко по-голяма степен, например *iswādda* – чернея,

¹³ Юшманов 1985: 48.

почернявам¹⁴. Тази порода се образува от предходната IX чрез удължаване на гласната, аналогично на породите A и T+A, но както става ясно, представлява интензив – факт, който подкрепя извода за изконната връзка между интензивния и конативния тип основи.

– така наречената порода номер IV на глагола с четирифонемен корен, перфективна основа *-qṭalall-/-qṭallal-*, императивно-юсивна основа *-qṭall-/-qṭallil-* със значение „наличие или придобиване на някакво качество“, например *islahabba* – осмелявам се, от *silhāb-* – смел, *iṣṭaḥarra* – бивам грамаден, от *ṣimmaḥr-* – грамаден, или със значение, възвратно спрямо глагола с проста основа, например *iqmaṭarra* – събирам се, от *qamṭara* – събирам, *iṭma'anna* – успокоявам се, от *ṭam'ana* – успокоявам¹⁵.

В акадекия език присъства редкият модел *qatalhul-*, например *na'arrurum* – притичам се на помощ¹⁶, корен *n'r* Подобна форма има и в угаритския език – *šhrrt* (**ṣaḥarrarat* ?) – тя изгоря¹⁷.

От всички изброени разширени основи единствено арабската IX има в някаква степен по-регулярна употреба. Останалите типове основи се срещат твърде рядко. Освен това веднага прави впечатление, че механизмът на образуване на анализирания тип основи в арабския и акадекия език е нееднороден: в арабски липсва модел *qatalall-*, който би съответствал на акадекия вариант. Това прави съмнително наличието на дискутирания тип основи в прасемитския език, но дори да допуснем, че такива е имало, те при всички случаи са стояли встрани от основната система на глаголното словообразуване.

Направените наблюдения можем да обобщим чрез следните твърдения:

– В рамките на трансфиксалното глаголно словообразуване в семитските езици присъства като словообразователен способ промяна на фонемния квантитет. Явлението се осъществява при интензивните (тип D) и конативните (тип A) основи.

– Конативната основа в южносемитските езици е вторичен феномен, плод на чисто фонетични изравнявания в късния прасемитски език. В северносемитските езици тя е просто вариант на интензивната основа при определени глаголни класове в зависимост от типа глаголен корен.

– Редуването на основите тип A и D в късния прасемитски език е част от едно разпространено фонетично явление, а именно принципната възможност за редуване на дълги гласни и дълги съгласни в рамките на глаголната парадигма.

– Удължаването на третата, съответно четвъртата коренна съгласна като словообразователен способ е рядко и по всяка вероятност вторично явление.

¹⁴ Юшманов 1985: 49.

¹⁵ Самсарева 2001: 184.

¹⁶ Дяконов 1967: 294.

¹⁷ Сегерт 1965: 56. Формата може да се вокализира и като **ṣaḥrarrat*, т.е. по модела на глаголите с четирисъгласен корен.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Баранов 1976*: Баранов, Х. К. Арабско-русский словарь. Москва, 1976.
- Бауер 1966*: Бауэр, Г. Язык южноаравийской письменности. Москва, 1966.
- Гранде 1963*: Гранде, Б. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. Москва, 1963.
- Дяконов 1967*: Дяконов, И. Языки древней передней Азии. Москва, 1967.
- Кастелино 1962*: Caslellino, G. R. The Akkadian personal pronouns and verbal system in the light of Semitic and Hamitic. Leiden, 1962.
- Райт 1859*: Wright, W. A grammar of the Arabic language. Cambridge, 1859.
- Самсарева 2001*: Самсарева, П. Глаголното словообразуване в арабския книжовен език. София, 2001.
- Сегерт 1965*: Сегерт, С. Угаритский язык. Москва, 1965.
- Старинин 1967*: Старинин, В. Эфиопский язык. Москва, 1967.
- Тодоров 2007*: Тодоров, В. Словоизменението в древните семитски езици. София, 2006.
- Церетели 1964*: Церетели, К. Г. Современный ассирийский язык. Москва, 1964.
- Щеглов 1970*: Щеглов, Ю. К. Очерк грамматики языка хауса. Москва, 1970.
- Юшманов 1985*: Юшманов, Н. В. Грамматика литературного арабского языка. Москва, 1985.